Lausunto 19.9.2023

Tulevaisuusvaliokunta
TuV@eduskunta.fi

Viite: Kirjallinen asiantuntijalausunto. Kutsu lähetetty 9.8.2023/ tulevaisuusvaliokunta

Asia: K 2/2023 vp Hallituksen vuosikertomus 2022
https://www.eduskunta.fi/pdf/K+2/2023
Aihe: Valiokuntaa kiinnostaa erityisesti kuulla aiheesta: Ikäihmisten yhteiskunnallinen osallisuus.

Vanhus- ja lähimmäispalvelun liitto VALLI ry (jatkossa VALLI ry) kiittää tulevaisuusvaliokuntaa mahdollisuudesta tuoda esiin näkökulmia ikääntyvien ja vanhojen ihmisten yhteiskunnalliseen osallisuuteen liittyen.

VALLI ry on 70 vuotta toiminut valtakunnallinen vanhusalan asiantuntijajärjestö, joka yhdessä 61 jäsenyhteisönsä kanssa tekee töitä paremman vanhuuden puolesta. VALLI ry toimii jäsenyhteisöjensä edunvalvojana. Liitto tuo esille ikääntyvien ja vanhojen ihmisten äänen, kokemuksen ja tarpeen. Vaikuttamistoiminnan ja kehittämistoiminnan lisäksi VALLIssa on toimintoina Ikäteknologiakeskus, Etsivän vanhustyön verkostokeskus sekä Vanhustyön Trainee -toiminta nuorille.

Liitteenä näkökulmia yhteiskunnallisen osallisuuden eri seikkoihin, mahdollisuuksiin ja haasteisiin. VALLI ry:n lausunnossa viitataan myös edelliseen asiantuntijalausuntoon (asia VNS 16/2022 vp), mutta tässä lausunnossa pääpainona on nostaa erilaisia osallisuuden näkökulmia, jotka korostuvat ikääntyneiden parissa sekä heiltä saaduissa tuoreissa kommenteissa sekä peilata niitä Hallituksen vuosikertomus 2022:een.

Helsingissä 19.9.2023

Vanhus- ja lähimmäispalvelun liitto VALLI ry

Hanna-Leena Ojalainen
puheenjohtaja

Virpi Dufva
toiminnanjohtaja

Paremman vanhuuden puolesta.

Vanhus- ja lähimmäispalvelun liitto VALLI ry
Hämeentie 58–60 A 52
00500 HELSINKI

Puh. 050 330 5884
S-posti info@valli.fi
www.valli.fi

Sisällys

1. Ratkaisuja ikääntyvien ja vanhojen ihmisten yhteiskunnalliseen osallisuuteen 2
Kuulluksi ja nähdyksi tuleminen 3
Järjestöt tukevat yksilöitä, yhteisöjä ja yhteiskuntaa 4
2. Osallisuus julkisissa palveluissa 5
3. Osallistuminen yhteiskunnan toimintoihin ja oman arjen toteuttamiseen 6
Liikkuminen ja pääsy yhteiskunnan toimintoihin 6
Asuminen, lähipalvelut ja lähialueen yhteisöllisyys 7
4. Kohtaamaton avun tarve ja osattomuuden ennaltaehkäisy 8
5. Muita ehdotuksia 9

1. Ratkaisuja ikääntyvien ja vanhojen ihmisten yhteiskunnalliseen osallisuuteen

Vanhus- ja lähimmäispalvelun liitto VALLI ry keräsi yhdessä jäsenyhteisöjensä kanssa ikääntyvien ja vanhojen ihmisten (jatkossa ikääntyneet) näkemyksiä alkuvuodesta 2023 seitsemällä eri paikkakunnalla: Helsingissä, Kotkassa, Jyväskylässä, Turussa, Salossa, Ruovedellä ja Espoossa. Yhteensä noin 77 ikääntynyttä (70–91-vuotiasta) esitti näkemyksiään Suomen hyvästä tulevaisuudesta heille järjestetyissä keskustelutilaisuuksissa. Ikääntyneiden keskusteluista koostettiin lausunto Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnalle (Asia: VNS 16/2022 vp). Em. lausunnossa nousee esiin seikkoja, jotka haastavat ikääntyneiden yhteiskunnallisen osallisuuden toteutumista. Toisaalta em. lausunnossa, ikääntyneiden itsensä kertomina, on paljon ratkaisuehdotuksia, jotka vahvistaisivat ikääntyneiden osallisuutta esimerkiksi työelämäosallisuuden ja lapsia ja nuoria tukevan vapaaehtoistoiminnan osalta.

Tässä lausunnossa tuodaan esiin uusia ikääntyneiden näkökulmia, joita on kerätty elo-syyskuun aikana 2023 erityisesti yhteiskunnallisen osallisuuden kokemusten näkökulmasta. Näitä tuoreita näkökulmia VALLI ry:n asiantuntijatiedon lisäksi lausuntoon on antanut noin 100 ikääntynyttä eri puolelta Suomea. *Kursiivilla olevat lainaukset ovat suoraan ikääntyneiltä saatuja tuoreita kommentteja syksyn keskusteluista.* On otettava huomioon, että kommentit ovat saatu toimintakykyisiltä ja suhteellisen itsenäisesti pärjääviltä ikääntyneiltä.

Osallisuuden kokemuksista kysyttäessä ikääntyneiden vastauksista nousee esiin huoli siitä, miten pärjätä sitten, kun toimintakyky heikkenee tai kun jää yksin, esimerkiksi puolison menehtyessä. Ikääntyneiden toimintakyky on parantunut ja keskimääräinen avuntarpeen lisääntyminen on myöhentynyt, mutta viimeisinä elinvuosina edelleen tarvitaan raskaampia hoivapalveluja. Väestön ikääntyessä ja ihmisten eläessä yhä vanhemmaksi, on huomioitava myös muistisairauksien määrän voimakas kasvu. Yli satavuotiaiden osuus ikääntyneistä kasvaa suhteellisesti eniten. Monet kääntyvät ihmiset toimivat yhteiskunnassa aktiivisesti ja toisia tukien, niin omille läheisilleen antaen esim. lapsenhoitoapua ja taloudellista tukea, mutta myös vapaaehtoisina erilaisissa tehtävissä. Iäkkäiden ihmisten toimijuuden säilyttämiseen kannattaa panostaa

muun muassa avustamalla järjestöjä, joissa ikääntyvät ihmiset voivat ylläpitää omaa toimintakykyään, osallistua toimintaan ja toimia hyödyllisinä yhteiskunnan jäseninä.

Vaikka suurin osa iäkkäistä on itsenäisiä ja pärjääviä, on kiinnitettävä huomiota polarisaatioon, joka jakaa ikääntyneen väestön pärjääjiin ja heikompiosaisiin. Hyvin toimeen tulevat ovat terveempiä, heillä on enemmän sosiaalisia suhteita ja resursseja toteuttaa itseään myös vanhuudessa. Osa iäkkäistä jää entistä enemmän syrjään ja osattomiksi. Pienituloiset iäkkäät sairastavat enemmän ja kuolevat nuorempina. Toisaalta he myös kokevat, ettei heidän palvelutarpeisiinsa vastata riittävästi ja pienituloiset iäkkäät joutuvat priorisoimaan hankintojaan esim. siten että jättävät hankkimatta lääkkeitä tai hakeutumatta lääkäriin.

VALLI ry kiinnittää huomiota rakenteelliseen ikäsyrjintään. Palveluihin pääsyn kriteerien tiukennukset, puuttuvat tai liian vähäiset ikääntyneiden mielenterveys- ja päihdepalvelut sekä ympärivuorokautiseen hoivaan pääsy aiheuttaa kohtaamatonta avuntarvetta, hoivaköyhyyttä sekä pelkoa siitä, ettei apua ole saatavilla tarvittaessa tai se ei ole riittävää. Rakenteellinen ikäsyrjintä koskettaa jo valmiiksi heikompiosaisia.

Ageismiin ja vanhustyön resursseihin, työkäytäntöihin, ennaltaehkäisevään työhön ja innovatiivisiin palveluihin tulee etsiä aktiivisesti moninaisia ratkaisuja ihmislähtöisesti. Suomen tulee olla tulevaisuudessakin paikka, jossa kaikkien on hyvä kasvaa ja vanheta. *“Näin nuorena (65 v.) kaikki on vielä hyvin, elämä on ihanaa ja maistuu hyvältä! Pitää kuitenkin huomioida ikääntyneiden eri elämäntilanteet.”*

Kuulluksi ja nähdyksi tuleminen

”Pitäisi kerätä tietoa ja kuulla ikäihmisiä enemmän.”

Vanhus- ja lähimmäispalvelun liitto VALLI ry toteaa, että yksi tärkeä osallisuuden vahvistamisen muoto on kuulla ikääntyneitä itseään. Erityisesti heikommassa asemassa olevat ihmiset eivät saa itse ääntään kuuluviin yhteiskunnallisessa keskustelussa, ja siksi kansalaisjärjestöillä on tärkeä rooli toimia näiden ihmisten tarpeiden ja kokemusten esiin tuojina.

Ikääntyneet itse ovat otettuja siitä, että heitä kuullaan ja heidän kokemuksillaan on merkitystä. VALLI ry pitää hyvänä sitä, että Suomeen perustettiin Vanhusasiavaltuutetun virka vuoden 2022 alussa edistämään ja arvioimaan ikääntyneiden ihmisten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista lainsäädännössä ja yhteiskunnallisessa päätöksenteossa. Myös kuntalain (27§) mukaiset vanhusneuvostot varmistavat osaltaan ikääntyneen väestön osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksia.

”Me vanhat ihmiset kerromme erittäin mielellämme omasta elämästä tai kokemuksista ja jakaisimme elämänkokemustamme.” Virallisten toimielinten lisäksi on jatkossakin syytä pitää huolta siitä, että ikääntyneet pääsevät vaikuttamaan yhteiskunnallisessa keskustelussa ja päätöksenteossa, muun muassa VALLI ry:n koordinoimien keskustelutilaisuuksien kautta. Ikääntyneet ovatkin ilmaisseet syksyn keskustelutilaisuuksissa, että kuulemis- ja vaikuttamistilaisuuksia olisi syytä järjestää enemmän. Yksi systemaattinen tapa päästä vaikuttamaan kehitteillä oleviin digi- ja teknologiaratkaisuihin sekä niihin liittyviin päätöksiin ja linjauksiin on VALLIn koordinoima Ikääntyneiden Digiraati. Myös esimerkiksi Avoimen hallinnon järjestämät keskustelutilaisuudet (Kansalliset dialogit) ovat matalan kynnyksen tapa tavallisille kansalaisille päästä jakamaan ajatuksiaan.

Kuulluksi tulemisen ja vaikuttamismahdollisuuksien tapoja on hyvä olla erilaisia. Avainasemassa on se, että luodaan erilaisia mahdollisuuksia ja osallistumisen paikkoja, jolloin jokaisella on aito mahdollisuus valita,

osallistuuko yhteiskunnalliseen keskusteluun ja vaikuttamiseen vai ei. VALLI ry saa säännöllisesti kommentteja ikääntyneiltä paitsi siitä, että ei halua osallistua enää yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen myös siitä, että haluaisi osallistua enemmän. Suurin syy yhteiskunnallisen keskustelun seuraamiseen ja siihen osallistuminen on VALLIn saamien palautteiden mukaan huoli siitä, miten yhteiskunta kohtelee nyt ja tulevaisuudessa ikääntyneitä.

Ikääntyneet kokevat myös näköalattomuutta vaikuttamismahdollisuuksien suhteen. Monet VALLIn haastattelemat ikääntyneet kokevat, ettei omien mielipiteiden kertomisella ole väliä, eikä niiden uskota vaikuttavan mihinkään. VALLI ry muistuttaa, että vaikka OECD:n luottamusarviointi (2021) osoitti, että suomalaiset luottavat julkiseen hallintoon ja instituutioihin, on vaikuttamismahdollisuuksiin ja luottamukseen yhteiskuntaamme kohtaan edelleen vahvistettava. VALLI ry muistuttaa, että kuten useissa muissakin laajoissa ja yhteiskunnan päätöksentekoa tukevissa tutkimuksissa kyselyn ylin ikäkohortti päättyy 74-vuotiaisiin. Kuitenkin 1,3 miljoonasta seniorista jopa yli 600 000 oli 75 vuotta täyttänyttä. Helsingin Sanomien (16.9.2023 s. A4) pääkirjoitus ”Vanhojen mielipiteitä ei saa sivuuttaa” käsitteli juuri tätä samaa teemaa.

Yhteiskunnalliseen osallisuuteen vaikuttaa myös ikääntyneiden kokemus nähdyksi tulemisesta. Kuten kaikissa ryhmissä, myös ikääntyneiden ryhmässä on runsaasti moninaisuutta ja hyvin erilaisia tarpeita. Suomessa oli vuonna 2022 noin 1,3 miljoona 65 vuotta täyttänyttä henkilöä. Ikääntyneet ovat moninainen ja moniarvoinen väestön osa, jotka jo ikänsä puolesta ovat haavoittuvassa asemassa. Haavoittuvuutta lisää esimerkiksi vähävaraisuus, toimintakyvyn heikentymät sekä yksinäisyys. Myös vähemmistöryhmään, kuten kieli-, kulttuuri-, sukupuoli-, ja seksuaalivähemmistöön kuuluminen lisää ikääntyneiden haavoittuvuutta ja sitä kautta yhteiskunnasta ulossulkemista. Syrjinnän muotoja ovat mm. ymmärtämättömyys kohtaamisissa, ennakkoluulot, lokerointi, mitätöinti, oikeuksien toteutumattomuus, saavutettavan viestinnän puute, tuen ja palvelujen ulkopuolelle jättäminen, torjunta, häirintä, epäasiallista kohtelu, avoin rasismi ja vihapuhe. Syrjintä vähentää yksilötasolla yhteisöön kuulumisen kokemusta ja osallistumisaktiivisuutta sekä turvallisuuden tunnetta ja luottamusta yhteiskuntaan. Yhdenvertaisuuden edistäminen eri yhteiskunnan toiminnoissa ja palveluissa lisää nähdyksi ja autetuksi tulemista, vahvistaa yksilöiden osallisuutta ja lopulta lisää koko yhteiskunnan sosiaalista pääomaa sekä vähentää huono-osaisuuden kertymisestä johtuvia raskaiden palvelujen kustannuksia.

“Älkää kävelkö ihmisten ohitse, vaan nähkää heidät, ettei tunne oloaan syrjäytetyksi.”

Järjestöt tukevat yksilöitä, yhteisöjä ja yhteiskuntaa

“Yhdistykset ja järjestöt ovat todella tärkeitä senioreille.”

Kansalaisjärjestöillä on pitkäjänteistä, vahvaa erityisosaamista kehittää ja innovoida kansalaisten hyvinvointia, osallisuutta ja toimintakykyä vahvistavaa toimintaa, palveluita ja ennaltaehkäisevää työtä sekä tukea haavoittuvassa asemassa olevia henkilöitä.

VALLI ry nostaa esille, että yhteiskuntaa ja sen palveluita sekä muita toimintoja kehitettäessä on hyvin tärkeää muistaa järjestöjen tekemä työ ja asiantuntijuus. Järjestöillä on erityistä osaamista ja ymmärrystä asiakaslähtöisten palveluiden kehittämisessä, jonka avulla saadaan aikaan merkittäviä kustannussäästöjä ja yhteiskunnallista hyötyä. Ikääntyneiden osallisuuden edistämisen parissa toimivilla vanhusjärjestöillä on osaamista lisätä eri tasoilla ja eri kohderyhmille tietoisuutta ikäihmisten tarpeista yhteiskunnassa, mutta myös mahdollisuuksista, joissa ikääntyneiden osaamispääomaa ja aikaresurssia voidaan hyödyntää yhteiskunnan hyväksi esimerkiksi maahan muuttaneiden kotoutumisen tukena tai nuorten

työelämäosallisuuden edistäjänä. Järjestöillä on erityistä osaamista myös sukupolvien välisen yhteyden vahvistamisessa, joka tukee ikääntyvien ja nuorten ihmisten osallisuutta ja hyvinvointia yhteiskunnassa. Tästä VALLI ry:n Vanhustyön Trainee -toiminta on yksi tuloksellinen ja vaikuttava esimerkki.

”Digiopastukselle tai ulkoilukaverille olisi erittäin kova tarve ja se olisi mielekäs tapa viettää aikaa yhdessä eri sukupolvien välillä.”

Myös aiemmassa VALLIn antamassa Tulevaisuusvaliokunnan asiantuntijalausunnossa nostettiin esille sukupolvien välisen yhteyden vahvistamisen merkitys ikääntyneille, mutta myös heidän kiinnostuksensa ja halu olla mukana rakentamassa tulevaisuuden Suomea.

“Haluaisin jakaa elämänkokemustani nuoremmille sukupolville ja olla hyödyksi. Suhtaudun asiaan erittäin myönteisesti. Me vanhat ihmiset kerromme erittäin mielellämme omasta elämästämme ja kokemuksistamme. Nuorille voisi kertoa asioita, joista heille voisi olla paljon hyötyä tulevaisuudessa. Aikaa meillä on.”

Sukupolvet yhdistävän toiminnan avulla voidaan tukea ikääntyneiden yhteiskunnallista osallisuutta ja tarjota heille uudenlaisia toimintakykyä tukevia osallistumismahdollisuuksia esimerkiksi vapaaehtoistoiminnan avulla. On tärkeää luoda sukupolvien väliselle kohtaamiselle mahdollisuuksia ja tiloja, sillä se lisää yhteisöllisyyttä ja luo mahdollisuuden myös oppia toinen toisiltamme. Edellisessä asiantuntijalausunnossa (asia VNS 16/2022 vp) Tulevaisuusvaliokunnalle VALLI ry nosti esiin myös ikääntyneiden halun toimia työelämässä eläkkeelle jäännin jälkeen, mikäli eläkeläisten työelämäosallisuuden muotoja kehitettäisiin.

Monet järjestöt, kuten VALLIn jäsenyhteisöt, tukevat ikääntyneiden yhteisöllisyyttä ja osallisuutta esimerkiksi matalan kynnyksen kohtaamispaikkatoiminnoilla. Järjestöillä on merkittävä rooli esimerkiksi ikääntyneiden digituen tarjoamisessa. Valtion tasolla on tehty päätöksiä digitalisoida julkisia palveluja yhä enemmän, mutta tosiasiassa harva kansalainen pääsee kyseisten palvelujen piiriin ilman järjestöjen tekemää työtä kansalaisten tiedon, positiivisten asenteiden, osaamisen ja uskalluksen vahvistamisessa digin käytössä. Esimerkinkaltaiset sekä lukuisat muut järjestöjen toteuttamat toimintamuodot ennaltaehkäisevät syrjäytymistä ja myöhentävät raskaisiin palveluihin siirtymistä, mikä osaltaan vaikuttaa yhteiskunnan kustannuksiin. Siksi järjestötoiminnan turvaaminen myös tulevaisuudessa on tärkeää.

2. Osallisuus julkisissa palveluissa

Julkisista palveluista digipalvelut sekä sosiaali- ja terveydenhuoltoon pääsy korostuvat ikääntyneiden esiin nostamissa huolissa. Osallistumismahdollisuudet julkisissa palveluissa ovat ikääntyneillä kaventuneet. *”Hoito loppuu, kun ihminen täyttää 70. Vain harvat lääkärit toteavat vikaa tämän jälkeen.”* Ikääntyneet itse ovat hyvin tietoisia ennaltaehkäisyn merkityksestä oman terveyden ja toimintakyvyn ylläpidossa. *“Kaikille 65-vuotiaille pitäisi järjestää terveystarkastus! Saataisiin sydäntautiset kartoitettua. Ennaltaehkäisy säästää rahaa.”*

Julkisten palvelujen nopeatempoinen digitalisoituminen on haastanut ikääntyneiden osallisuuden kokemusta. *“Digittömät jää syrjään! Kaikilla pitäisi olla mahdollisuus osallistua, vaikka ei olisi digiä”,* kommentoitiin Salossa syyskuun alussa. Ikääntyneiden digiosallisuus tai -osattomuus julkisissa tai vapaa-ajan ym. digipalveluissa ei ole ohimenevä haaste. Ikääntyneiden yhteiskunnallista osallisuutta tukee myös jatkuvan oppimisen mahdollistaminen ja taitojen ylläpitäminen myös ikääntyessä. Tarve jatkuvalle oppimiselle korostuu erityisesti digiin ja teknologiaan liittyen. Eräs ikääntynyt aiemmin johtotehtävissä

toiminut palvelutalossa asuva mies kuvasi taitojen ylläpitämisen merkitystä tärkeänä myös ikääntyneenä: *"Ikäihmisten palvelutaloissa ja hoivakodeissa pitäisi olla enemmän mahdollisuuksia käyttää tietokonetta ja hoitaa sähköisesti asioita, sekä kouluttaa asukkaita ja ylläpitää heidän taitojaan. Vaikka on aiemmin työelämässä käyttänyt tietokoneita, sitä tulee ikääntyessä araksi ja sitten se sähköinen asiointi jää. Näppäilyvirhe voi tulla kalliiksi. Tietotaitoa pitää ylläpitää myös ikääntyessä ja tähän kiinnittää huomiota".*

VALLI ry:n Ikäteknologiakeskuksen selvitysten mukaan monet ei-digissä olevat ikääntyneet haluaisivat olla mukana ja kokeilla digipalveluja, jos heille annettaisiin mahdollisuuksia, tietoa, tukea, opastusta ja heillä olisi varaa laitteisiin, tietoliikenneyhteyksiin ja esimerkiksi virustorjuntaohjelmiin. Yksi ikääntyneiden kokema digipalvelujen käytön este ovat huonosti suunnitellut digipalvelut. VALLI ry tekee yhdessä muiden järjestöjen kanssa työtä sen puolesta, että digipalveluja kehitettäisiin helppokäyttöisemmiksi ja ymmärrettävämmiksi. Nykyinen digipalvelulaki ei kata kognitiivisen saavutettavuuden vaadetta, mutta tosiasiassa digipalvelujen käyttö kansalaisilla, myös ikääntyneillä, lisääntyisi, mikäli kognitiiviseen saavutettavuuteen kiinnitettäisiin myös huomiota.

Vaikka pankkiasiointi ei kuulu julkisiin palveluihin, on sillä merkittävä vaikutus julkisiin palveluihin osallistumiseksi. Monet julkiset digitaaliset palvelut vaativat vahvan tunnistautumisen, joka tällä hetkellä suurimmaksi osaksi tapahtuu pankkien myöntämällä tavalla. VALLI ry muistuttaa, että yhteiskunnassamme on paljon ikäihmisiä, joilla ei ole pankin myöntämää vahvan tunnistautumisen välinettä. Pankkiasioinnin niin ikään digitalisoituminen ja käyntiasiointipisteiden raju vähentäminen on vienyt monelta ikääntyneeltä itsemääräämisoikeuden raha-asioiden hoidossa. On melko yleistä, että ilman digitaitoja ja -välineitä muutoin täysin kykenevä ikääntynyt on joutunut luovuttamaan asioidensa hoidon esimerkiksi omille lapsilleen. Käteismaksuvaihtoehtojen jatkuva vähentäminen kaventaa entisestään ikääntyneiden oikeuksia.

On tärkeää, että julkisia palveluita kehittäessä ikääntyvien ja vanhojen ihmisten kokemuksia ja tarpeita kuullaan monipuolisesti. VALLI osaltaan tukee tätä iäkkäiden äänen kuulumista. Esimerkiksi VALLI ry on yhdessä Helsingin yliopiston kanssa kartoittanut yli 75-vuotiaiden kokemuksia digitaalisista sosiaali- ja terveyspalveluista. Kyselyyn vastasi yli 1000 henkilöä noin 140 eri paikkakunnalta. Selvitys julkaistaan syys-lokakuun vaihteessa 2023. VALLI ry on myös mukana kumppanina VM:n koordinoimassa Valtion palvelu- ja toimitilaverkon uudistamishankkeessa.

3. Osallistuminen yhteiskunnan toimintoihin ja oman arjen toteuttamiseen

Liikkuminen ja pääsy yhteiskunnan toimintoihin

Ikääntyneiden yhteiskunnallista osallisuutta voidaan tukea ja edistää kiinnittämällä huomiota palveluiden, ympäristöjen sekä tilojen ikäystävällisyyteen. Moni ikääntynyt kykenisi toimimaan ja asioimaan itsenäisesti ja omatoimisesti, jos toimintaympäristö olisi ikäystävällinen, esteetön ja saavutettava. Kuitenkin poliittiset päätökset, palvelurakenteen muutokset ja palvelujen taloudellinen tehostaminen ovat vaikuttaneet erityisesti maaseudulla asuvien iäkkäiden toimintaedellytyksiin. Ajokortittomuus, julkisen liikenteen väheneminen ja lähipalvelujen puuttuminen vaikeuttavat omatoimista asioiden hoitamista ja osallisuutta erityisesti ikääntyneillä, joilla on puutteelliset digitaidot- tai yhteydet.

"Kaupungin infran huolto ei toimi (tietty bussikatos vuotaa)."

VALLI ry antoi 8/2023 lausunnon Liikenteen esteettömyysvisiosta (Asia VN/26048/2021), jossa tuotiin esille erityisesti haasteita tiedon kulussa ja tiedon saatavuudessa liikennepalveluista ja mahdollisista

häiriötilanteista. Ikääntyneiden liikkumisen ja julkisten liikennevälineiden käyttämisen edellytyksenä on saada ajantasaista, saavutettavaa tietoa. Niiltä osin kuin se on mahdollista, tiedon täytyy olla paperilla. Yhä useimmissa tapauksissa liikkuminen edellyttää myös lippujen ostamisen ja paikkojen varaamisen digitaalisesti. Tämä ei aina ikääntyneillä ole mahdollista. Harvaan asutuilla alueilla tulisi kiinnittää huomiota siihen, että esimerkiksi bussiyhteyksiä ei vähennettäisi liikaa, vaikka vuorojen käyttöaste ei olisikaan riittävän suuri. Kaikilla kansalaisilla, myös ikääntyneillä, tulee olla mahdollisuus osallistua yhteiskuntaan, ja yhteiskunnan on mahdollistettava osallistumisen taso myös liikkumisen osalta.

Yhteiskunnallinen osallisuus edellyttää myös sitä, että ikääntyneet kokevat saavansa ja uskaltavansa käyttää julkisia tiloja. Yksinkertaisilla ratkaisuilla voidaan kannustaa ikääntyneitä julkisiin tiloihin ja sitä kautta yhteiskunnan eri toimintoihin. Yksi tällainen ratkaisu on levähdyspaikkojen, kuten penkkien, lisääminen julkisiin tiloihin, niin ulko- kuin sisätiloihin. Penkkien ym. vähentämistä tai jopa poistamista ei voida perustella ilkivallalla tai häiriötilanteilla, vaan kyseisiin haasteisiin tulee etsiä muita keinoja.

VALLI ry toteaa, että digistä ja teknologiasta on hyötyä myös ikääntyneiden kohdalla silloin, kun digiosallisuuteen välttämättömät tekijät (infra, laitteet, taidot, motivaatio ym.) ovat kunnossa. Digi ja teknologia voivat parhaillaan helpottaa arjen asiointia ja osallistumista esimerkiksi harraste- ja kulttuuritoimintoihin esimerkiksi silloin, kun fyysinen toimintakyky rajoittaa ikääntyneen liikkumista tai välimatkat palveluihin ja toimintoihin ovat pitkät. Jälleen riittävä tuki ja laitteisto madaltaisi kynnystä osallistumiseen.

Asuminen, lähipalvelut ja lähialueen yhteisöllisyys

Paitsi liikenne ja siihen liittyvä liikkuminen, myös asumismuoto ja asumisen haasteet voivat estää ikääntynyttä lähtemästä omasta kodista ja hakeutua palveluihin ja muihin toimintoihin. Kodista pääsyä voi estää talon hissittömyys tai liian kapea hissi rollaattorilla tai pyörätuolilla kulkemiseen. Jo pari porrasta omassa talossa tai lähipalvelupaikassa voi estää ikääntyneen liikkumista. VALLI ry pitää hyvänä, että Ympäristöministeriön vuosina 2020–2022 toteuttama Ikääntyneiden asumisen toimenpideohjelman tavoitteet ja toimenpiteet jatkuivat osana kansallista Ikäohjelmaa, ja asumisen ikäystävällisyyttä voidaan sitä kautta jatkossakin kehittää. Inflaation myötä asumiskustannusten nousu rasittaa myös monen ikääntyneen ihmisen taloutta.

“Toistaiseksi minulla sujuu aika hyvin, asun omakotitalossa. Omakotiyhdistyksen kautta saa apua raskaampiin kotitöihin.”

Lähipalvelujen saatavuuden osalta on olemassa jo paljon hyviä käytäntöjä ja ratkaisuja. VALLI ry on kumppanina Valtion palvelu- ja toimitilaverkon uudistamishankkeessa, jota koordinoi VM. VALLI ry osaltaan tukee muun muassa hankkeessa kehitettävien yhteispalvelupisteiden ikäystävällisyyttä. Kansalaisjärjestöt ylläpitävät lähialueilla monipuolista osallisuutta edistävää toimintaa ja (info)tilaisuuksia, esimerkiksi terveyteen ja hyvinvointiin liittyen. Kansalaisjärjestöjen tilaisuudet ovat avoimia ja maksuttomia tilaisuuksia, joilla on moniin ikääntyneisiin monitasoinen vaikutus. Kansalaisjärjestöt ovat myös kehittäneet lukuisia hyviä käytäntöjä yksinäisyyden lieventämiseen, kyläyhteisöjen tukemiseen sekä naapuritoiminnan vahvistamiseen liittyen. Haasteena näissä on, että monet toiminnot toteutetaan hankkeina, eivätkä hankerahoitusten päättyessä enää jää elämään, vaikka sinänsä toiminta olisi vaikuttavaksi ja tulokselliseksi havaittu. Esimerkiksi VALLI ry:ssä kehitettyä Ikääntymisen resurssikeskustoimintaa ei tällä hetkellä voida systemaattisesti toteuttaa ilman rahoitusta. Resurssikeskustoiminnan tuloksina syntyneitä Iloa arkeen pysäkkejä sekä Liikkuvaa resurssikeskustoimintaa on kuitenkin jäänyt elämään muutamilla paikkakunnilla VALLIn jäsenjärjestöjen koordinoimana toimintana.

Lähipalvelujen saatavuuteen liittyy myös mahdollisuudet saada kotiin jalkautuvia palveluja, esimerkiksi diakoniatyötä. Maksulliset ikääntyneiden kaveripalvelut ovat viime vuosina lisääntyneet, ja ne tuovat arvokasta lisää ikääntyneiden arkeen niille ikääntyneille, joilla on varallisuutta maksaa palvelusta. On muistettava, että kotiin vietävät tai muut lähipalvelut eivät tavoita kaikkia, etenkin kaikista heikommassa asemassa olevia ja syrjäytymisvaarassa tai jo syrjäytyneitä ikääntyneitä. Tällöin etsivän työn rooli osallisuuden tukemisessa on ensisijaista.

4. Kohtaamaton avun tarve ja osattomuuden ennaltaehkäisy

Etsivän vanhustyön tarve yhteiskunnassa nousee yhä suurempaan rooliin, kun suurin osa ikääntyneistä ihmisistä asuu omissa kodeissaan. Yksinasuminen, omaisettomuus, palvelujen keskittäminen ja digitaalisuus ovat riskejä itsenäiselle kotona pärjäämiselle. Taloudellinen toimeentulo, sosiaalisten verkostojen puute, kyvyttömyys hoitaa arkisia asioita itsenäisesti digitaalisesti ovat esimerkiksi tekijöitä, jotka heikentävät iäkkään ihmisen toimijuutta ja lisäävät avuntarvetta. Elämänhallinnan menetys, riippuvuus ulkopuolisesta avusta sekä tunne ulkopuolisuudesta stressaa ja vaikuttaa negatiivisesti mielenterveyteen sekä lisää sairastuvuutta.

Toivottomuus, elämän merkityksettömyys, yksinäisyys, erilaiset osallistumisen esteet, osaamattomuus sekä vaikeus löytää oikeanlaista tukea psykososiaalisiin tarpeisiin johtavat entisestään ongelmien kasaantumiseen ja monenlaisten palvelujen tarpeisiin. Ikääntyneiden alkoholinkäyttö on myös piilossa oleva yhteiskunnallinen ongelma. Päihteidenkäytöstä seuraa muun muassa sosiaalisten suhteiden rikkoontumista, erilaisia tapaturmia ja sairauksia, mutta myös heikompaa toimintakykyä.

VALLI ry:n Etsivän vanhustyön verkostokeskus toimii järjestöjen etsivän/löytävän vanhustyön ja hyvinvointityön linkittämiseksi tulevaisuuden sote- ja kuntien hyte-rakenteisiin sekä monitoimijaisiin verkostoihin. Tällaisella kehittävällä ja koordinoivalla työllä parannetaan mahdollisuuksia vastata oikea-aikaisesti ja systeemitehokkaasti iäkkäiden avuntarpeisiin ennaltaehkäisten ongelmien kasaantumista ja vähentäen syrjäytymistä. Yhdyspintatyön kehittämisellä sujuvoitetaan yhteistä työtä ja karsitaan päällekkäistä työtä. On merkittävä yhteiskunnallinen kysymys, kuinka eri ammattilaisten toimijoiden resurssit hyödynnetään iäkkäiden avuntarpeen tunnistamisessa, ihmislähtöisessä auttamisessa sekä osallisuuden tukemisessa ja tarpeellisiin palveluihin poluttamisessa.

“Kaksin kun vielä on, niin pärjää. Mutta sitten kun yksin jää, niin sitten alkaa varmaan haasteita tulla. Silloin tarvittaneen tuota etsivää vanhustyötä, ettei jää yksin sinne kotiin, vaan silloin on varmaan iso kynnys lähteä ihmisten ilmoille.”

On tärkeää, että jatkossakin kansalaisjärjestöt voivat jakaa erityisosaamistaan ja asiantuntijuuttaan osattomuuden ennaltaehkäisyssä, ja kehittää palveluja, jotka on mahdollista ottaa käyttöön valtakunnallisesti osana julkisia palveluita. Yksi tällainen esimerkki on VALLI ry:n ja Suomen Pelastusalan keskusliitto SPEKin poliittisille päätöksentekijöille tekemä esitys (1/2023) huoli- ja vaarailmoituskäytäntöjen yhdenmukaistamiseksi ja kansalaisten ilmoitusosaamisen vahvistamiseksi. Työ jatkuu hyvässä dialogissa poikkihallinnollisessa huoli-sisältöryhmässä, joka on toiminut jo yli kahden vuoden ajan.

5. Muita ehdotuksia

Muita ikääntyvien ja vanhojen ihmisten osallisuutta tukevia tekoja ovat muun muassa:

- Seniorihenkilökortin käyttöönoton selvittäminen tietyn iän jälkeen, ja se olisi voimassa loppuelämän. Näin saataisiin yksi iso osallisuuden peruseste purettua. Nykyisin henkilökortin uusiminen on vaikeaa, ja estää muun muassa äänestämään pääsyn.

- Vaikutusarvioinnit keskeisimpiin lainsäädäntöuudistuksiin ikääntyneiden ihmisten näkökulmasta. Myös vanhusasiavaltuutetun laajempi kuuleminen.

- Suunnitelmien ajantasaisena pitäminen vanhojen ihmisten näkökulmasta, mm. kriisit ja katastrofitilanteet.

- Ikäohjelman, erityisesti KATI-mallin (Kotona asumisen teknologiat ikäihmisille -malli) suositusten toimeenpano.

- Suomi mukaan vanhojen ihmisten ihmisoikeussopimuksen edistämiseen EU:ssa ja YK:ssa, ja työskentelyyn OEWG-A:ssa (United Nations Open-ended Working Group on strengthening the protection of the human rights of older persons).

- Hyödynnetään myös iäkkäiden ryhmien osalta Kansallisen dialogin mallia, joka on rakennettu OECD:n yhteiskunnallisen vuoropuhelun mallista.

- Tilastointiin mukaan myös iäkkäimmät väestöryhmät, kaiken ikäiset.

- Vapaaehtoistoiminnan koordinointiin kannattaa panostaa, kansalaisyhteiskunta on demokratian peruskivi ja järjestöjen koordinoimaa vapaaehtoistoimintaa tarvitaan kaikkina aikoina, erityisesti vaikeina aikoina.